

КОРХОНАЛАР УМУМИЙ ХАВФСИЗЛИГИ БИЛАН БОҒЛИҚ ТУШУНЧАЛАРНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ (1-мақола)

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, и.ф.д.

Зариф Юсупович Аминов

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти доценти в.б., и.ф.н.

Ботир Рахматуллаевич Пардаев

*“Ипак йўли” туризм ва маданий мерос халқаро университети
мусақил тадқиқотчи*

Аннотация: мақолада корхоналар иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ тушунчаларнинг назарий масалалари қараб чиқилган. Бунда иқтисодий хавфсизлик билан боғлиқ бир қанча тушунчаларнинг таърифлари ишлаб чиқилган. Айнан, миллий хавфсизлик, жамият ва давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги, уларнинг сиёсий хавфсизлиги, мамлакат ҳудудларининг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий, экологик ва бошқа хавфсизликлари, жамиятда мавжуд озик-овқат хавфсизлиги каби масалаларнинг қисқача мазмунига изоҳ берилган.

Калит сўзлар: хавф, хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, турли объектлар хавфсизлиги, сиёсий хавфсизлик, мафкуравий хавфсизлик, озик-овқат хавфсизлиги.

Мавзунинг долзарблиги. Хавфсизлик масаласи жуда кенг тушунча. Чунки унинг қамрови сиёсий, иқтисодий, экологик, ҳарбий каби хавфсизликларни қамраб олади. Бу ўта мураккаб жараён, чунки келтирилган хавфсизликка тааллуқли тушунчаларнинг бирортаси таъминланмаса, жамиятнинг барқарор ривожланишига эришиб бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги фармонида “давлатнинг мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, минтақамизда хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил кўшничилик муҳитини вужудга келтириш, жаҳон ҳамжамиятида мамлакатимизнинг ижобий халқаро нуфузини мустаҳкамлаш йўлида хавфсизлик, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни янада кучайтириш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсатни юритиш” масаласи алоҳида бандда белгилаб берилган¹. Кўриниб турибдики, ҳатто мамлакатнинг тинчлиги ҳам, аҳолининг фаровонлиги ҳам, давлатнинг равнақи ҳам айнан ана шу хавфсизлик ва уларга оид тушунчалар билан боғлиқ экан.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997.- 16 б.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида корхоналар иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ тушунчаларнинг назарий масалалари қараб чиқишда, уларнинг таърифларига алоҳида аҳамият берилган ҳолда масалага ёндошишда макон ва замон, мантиқий ва қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган. Тадқиқот жараёнида умумийликдан хусусийлик сари ўрганиш методологияси ҳам қўлланилди.

Адабиётлар шарҳи. корхоналар иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ тушунчаларнинг назарий масалалари қараб чиқишда бир қанча олимларимиз асарларига эътибор қаратилган. Хусусан, ушбу масалалар билан мамлакатимиз ва хорижий олимлардан Ҳ.Абулқосимов, Б.И.Исроилов, Н.Ғ.Каримов, С.С.Маилян, В.А.Богомолов, И.С.Хотамов, П.Г.Никитенко, В.Г.Буловка, О.М.Пардаев, Ф.А.Хамидова, Ш.Ш.Сайдуллаев, В.К.Секчагов, М.Қ.Пардаев, З.Ю.Аминов С.Е. Лелюхин, А.М. Коротченков, У.В. Данилова кабилар² шуғулланиб келмоқдалар. Ушбу олимлар асарларида корхоналар иқтисодий хавфсизлиги турли йўналишларда қаралган. Аммо корхоналар иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ бир қанча тушунчаларнинг назарий масалалари батафсил очиб берилмаган. Буларни иобатга олиб мазкур ишда иқтисодий хавфсизлик билан боғлиқ атамаларнинг назарий масалаларига асосий эътибор қаратилади.

Таҳлил ва натижалар. Дунёнинг шу тарзда туришининг ўзи катта неъмат. Шу ҳолатда яшаш учун ҳамма нарсани хавфсиз ҳолатда Аллоҳ муҳаё қилиб қўйган. Умуман олганда кўлами жуда кенг. Бунинг инсоният билан боғлиқ бир йўналишига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- мамлакатнинг миллий хавфсизлиги;
- жамият ва давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги;
- жамият ва давлатнинг сиёсий хавфсизлиги;
- мамлакат ҳудудларининг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий, экологик ва бошқа хавфсизликлари;
- жамиятда мавжуд озиқ-овқат хавфсизлиги;

² Абулқосимов Ҳ. Иқтисодий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. – Т.: “Академия” нашриёти, 2006. 221 бет., Пардаев М.Қ., Пардаев О.М., Халиқулов А.Н. ва бошқалар. Рақобатбардошликни мустаҳкамлашда кластер ва синергетик самарадорлик таҳлили. Ўқув қўлланма.. Самарқанд, “Фан булоғи” нашриёти, 2022. – 212 бет., Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Хизмат кўрсатувчи корхоналар иқтисодий хавфсизлиги: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. Самарқанд, 2020. – 220 бет., Пардаев М.Қ. Иқтисодиётга оид атамаларнинг таърифлари. – Т.: “Фан ва технология нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 148 б., В.А.Богомолов. Экономическая безопасность. Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 270 стр., Каримов Н.Ғ., Исроилов Б.И. Хотамов И.С. ва бошқалар Экономическая безопасность. Учебное пособие. – Т.: “Илм-фан ва инновация”. – 2021. – 279 стр., Уктамов Х.Ф. Саноат корхоналари иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ муаммолар. //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021 yil. – 184-190 бетлар., Экономическая безопасность. Учебник. Под. Ред. С.С.Маиляна. – М.: ЮНИТИ, 2016. – 503 стр. Лелюхин С.Е., Коротченков А.М., Данилова У.В. Экономическая безопасность в предпринимательской деятельности. Учебник. – М.: Проспект, 2017. – 336 стр.

- мамлакатдаги ҳар бир хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий хавфсизлиги;

- мамлакатдаги ҳар бир фуқаронинг яшаши, сиёсий, маънавий-мафкуравий, иқтисодий ва бошқа хавфсизликлари. Ушбу рўйхатни яна давом эттириш мумкин эди. Аммо умумий тушунча учун уларнинг келтирилган қисми етарли деб ўйлаймиз. Агар назарий жиҳатдан таҳлил қилинадиган бўлса, хавфсизликнинг ҳар бир йўналиши бўйича ҳам катта иш қилиш мумкин. Мана шу хавфсизликлар тизимида **корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги** ҳам муҳим рол ўйнайди ва муносиб ўринга эга. Чунки ҳар ким ўзининг фаолиятини ривожлантириш ва сақлаб қолиш ташвиши билан яшайдиган бозор муносабатлари шароитида, ушбу масала янада кескинлашиб бораверади.

Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги тизимида ўзига хос ўринга эга бўлган масалалардан бири сервис билан шуғулланувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигидир. Уларни тўғри англаш ва тадқиқ қилиш учун умуман хавфсизлик ва иқтисодий хавфсизлик тушунчалари билан боғлиқ бўлган бир қанча атамаларнинг назарий таърифларини кўриб чиқиш лозим, деб ўйлаймиз. Бу эса мазкур атамалар қамровини аниқлашни, уларнинг таърифларини ишлаб чиқишни тақозо қилади. Аммо иқтисодий адабиётларда бу тушунчалар деярли тадқиқ қилинмаган ва мос равишда уларнинг таърифлари ишлаб чиқилмаган. Шуларни инобатга олиб биз мазкур ишда шу тушунчаларнинг таърифларига тўхталишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Хавфсизликни тушуниш учун энг аввало хавфлилик нималигини тушуниб олиш лозим. Чунки хавф бўлмаган жойда хавфсизликка ҳожат бўлмайди. Биз бу борада мамлакатимиз олимларининг фикрларига таянамиз. Масалан, Б.А.Абдукаримов раҳбарлигида ва М.Қ.Пардаевнинг масъул муҳаррирлигида тайёрланган дарсликда хавфлиликка қуйидагича таъриф берилади: “**Хавфлилик деганда** турли офат, бахтсизлик, ғам-ғусса, ҳалокат, йўқотиш каби салбий ҳолатларнинг содир бўлиш мумкинлигининг олдини олиш тушунилади”³. Ушбу таърифни ўз рисоламизда ҳам келтирганмиз⁴. Бу хавфлиликнинг умумий тушунчаси, албатта.

Бизнинг тадқиқот предметимиз иқтисодий хавфсизлик бўлганлиги учун хавфлилик масаласига ҳам шу нуқтаи назардан ёндашиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Агар хавфлиликка иқтисодий жиҳатдан ёндашадиган бўлсак, унга таъриф беришда қуйидаги талабларга жавоб бериш лозим, деб ўйлаймиз. Биринчидан, иқтисодий хавфлилик деганда кенг маънода қаралиши лозим. Бунда жамиятга, давлатга, хўжалик юритувчи субъектлар ва шахслар доирасида

³ Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: Фан, 2005. - 251 б.

⁴ Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Самарқанд. Зарафшон, 2008.-6 бет.

қаралиши мақсадга мувофиқ. Иккинчидан, шу субъектларга етказиладиган турли иқтисодий зарарлар ва йўқотишлар ҳам инобатга олиниши лозим бўлади. Учинчидан, келтирадиган офат, бахтсизлик, ғам-ғусса, ҳалокат, банкротлик, рақобатда синиш каби салбий вазиятларнинг содир бўлишга олиб келадиган ҳолатларнинг мавжудлиги ҳам инобатга олинади. Тўртинчидан, ушбу ҳолатларни бартараф қилишга қаратилган тадбирлар мажмуи ҳам кўзда тутилади. Ушбу тушунчалар иқтисодий хавфлиликка берилган умумий тушунча бўлиб ҳисобланади.

Ҳар қандай ҳодиса ёки жараёнларнинг бир томони аниқлангач, албатта унинг иккинчи томонини ҳам аниқлаш мумкин ва лозим бўлади. Бу бевосита хавфлилик тушунчасига ҳам дахлдордир. Жумладан, хавфлилик аниқлангач, хавфсизлик нималигини билиш қийин эмас. Юқорида қайд қилинган тушунчадан келиб чиқилган ҳолат ушбу масала билан шуғулланган олимлар томонидан хавфсизликка қуйидагича таъриф берилган: “Хавфсизлик деганда мазкур хавф-хатарларнинг олди олиниб, бирор объектнинг барқарор фаолиятини таъминловчи тадбирлар мажмуаси тушунилади”⁵. Мазкур тушунча хавфсизликка берилган умумий тушунча ҳисобланади. Аммо, ушбу тушунчани бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда янада такомиллаштиришни лозимлигини тақозо қилмоқда. Шунини инобатга олиб биз хавфсизлик тушунчасига қуйидагича таъриф бердик: **Хавфсизлик деганда содир бўлиши мумкин бўлган хавф-хатарларнинг олди олиниб, бирор объектнинг тинч-осойишта ва барқарор фаолиятини таъминловчи тадбирлар мажмуаси тушунилади**⁶.

Хавфсизликнинг умумий тушунчаси унинг бошқа турларига ҳам таъриф бериш учун асос бўлади, деб ўйлаймиз. Хавфсизлик тушунчаларидан бири иқтисодий хавфсизликдир. Энди унинг ҳам таърифини, юқоридаги талаблардан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқиш мумкин бўлади. Агар иқтисодий хавфлиликка юқорида келтирилган таърифлардан келиб чиқадиган бўлсак, унинг қуйидаги такомиллашган таърифини келтириш мумкин: **Иқтисодий хавфсизлик деганда жамиятга, давлатга, хўжалик юритувчи субъектлар ва шахсларга нисбатан турли иқтисодий зарарлар ва йўқотишларга сабаб бўлувчи хавф-хатарларнинг олдини олиш ва тегишли хўжалик юритувчи субъектнинг тинч-осойишта ва барқарор фаолиятини таъминловчи тадбирлар мажмуи тушунилади.**

Бу иқтисодий хавфсизликка берилган умумий таъриф ҳисобланади. Мазкур ишда жамиятнинг, давлатнинг ёки бирорта ҳудуднинг умумий хавфсизлиги

⁵ Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: Фан, 2005. – 251 б.

⁶ Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Самарқанд. Зарафшон, 2008.-6 бет.

эмас, балки хўжалик юритувчи катта-кичик субъектларнинг иқтисодий жихатдан хавфсизлиги тадқиқ қилинади. Чунки, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий хавфсизлиги ҳам нафақат иқтисодий, балки муҳим ижтимоий аҳамиятга молик масаладир. Уни таъминлаш учун эса, юқорида таъкидланганидек, мулкдордан, шу корхона раҳбариятидан (менежеридан) жуда катта ташкилотчиликни, билим ва тажрибани талаб қилади. Зеро, хавфсизликни таъминлаш масаласи бугунги рақобат муҳити шаклланган кунда ўта масъулиятли ва жиддий масалалар сирасига киради.

Бизнинг тадқиқотимиз предмети асосан корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигига қаратилганлиги туфайли бундай кенг қамровли тушунчанинг фақат бир қисмига, яъни корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлик масаласига эътиборни қаратамиз. Чунки, хавфсизлик масаласи маълум даражада ўрганилган бўлишига қарамасдан корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлик масаласи олимларимиз эътиборидан биров четда қолиб кетган мавзулар сирасига киради.

Бозор муносабатлари амал қилиб турган инновацион иқтисодиёт ривожланиб бораётган бир шароитида корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги бир қанча бошқа хавфсизлик масалалари билан ҳам боғлиқдир. Шу туфайли унинг илмий асосланган таърифини ишлаб чиқиш учун корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ, унинг бир қанча бошқа турлари таърифларига ҳам аниқлик киритиш лозим бўлади.

Хулоса қилиб айтганда ушбу мақолада иқтисодий хавфсизлик билан боғлиқ бир қанча тушунчаларнинг таърифини ишлаб чиқишга муваффақ бўлиниди. Буларга: хавфсизлик, умумий хавфсизлик, иқтисодий хавфлилик тушунчаларини киритиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997.- 16 б.
2. Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: Фан, 2005. - 251 б.
3. Абилқосимов Ҳ. Иқтисодий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. – Т.: “Академия” нашриёти, 2006. 221 бет., ,
4. Аминов Зариф Иқтисодий хавфсизлик: ҳамиша ва ҳамма жойда. // ВАНС газетаси. 2008 йил 26 сентябр. № 39.-4 б. – 0,5 б.т.
5. Богомоллов В.А.. Экономическая безопасность. Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 270 стр ,

6. Каримов Н.Ф., Исроилов Б.И. Ҳатамов И.С. ва бошқалар Экономическая безопасность. Учебное пособие. – Т.: “Илм-фан ва инновация”. – 2021. – 279 стр.,
7. Лелюхин С.Е., Коротченков А.М., Данилова У.В. Экономическая безопасность в предпринимательской деятельности. Учебник. – М.: Проспект, 2017. – 336 стр.
8. Пардаев М.Қ., Пардаев О.М., Халикулов А.Н. ва бошқалар. Рақобатбардошликни мустаҳкамлашда кластер ва синергетик самарадорлик таҳлили. Ўқув қўлланма.. Самарқанд, “Фан булоғи” нашриёти, 2022. – 212 бет.,
9. Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Хизмат кўрсатувчи корхоналар иқтисодий хавфсизлиги: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. Самарқанд, 2020. – 220 бет.,
10. Пардаев М.Қ. Иқтисодиётга оид атамаларнинг таърифлари. – Т: “Фан ва технология нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 148 б.,
11. Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Самарқанд. Зарафшон, 2008.-6 бет.
12. Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Самарқанд. Зарафшон, 2008.-46 бет.
13. Уктамов Х.Ф. Саноат корхоналари иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ муаммолар. //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021 yil. – 184-190 бетлар.,
14. Экономическая безопасность. Учебник. Под. Ред. С.С.Маиляна. – М.: ЮНИТИ, 2016. – 503 стр.